

Görüşme Süreci ve Federal Kıbrıs'ta Kıbrıs Türk Ekonomisi: Nihai rapor özeti

Ömer Gökçekuş, Bülent Kanol, Bilinç Dolmacı, Necdet Ergün,

Suay Anıl, Direnç Kanol

Şubat 2016

RAPOR ÖZETİ

KAPSAM

Görüşme Süreci ve Federal Kıbrıs'ta Kıbrıs Türk Ekonomisi isimli KTTO projesinin kapsamı “bütünlüklü çözüm sonrasındaki kurumsallaşma ve rekabet edebilirlik için tarım, inşaat, ticaret, turizm, yükseköğrenim, ulaştırma ve haberleşme sektörlerinde verilmesi gereken olanaklar, destekler ve sürekli korumaların tespit edilmesi”dir.

Bu kapsamda ilk olarak söz konusu sektörler aynı format kullanılarak ayrı ayrı analiz edilmiştir. Bu formata göre, birinci olarak, her sektörün durumunu kısaca tespit etmek için ilgili sektör üzerine olan mevcut çalışmalar taranmış ve kısıtlı da olsa var olan veriler irdelenmiştir. Özellikle her sektörün gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYH) ve toplam istihdam içindeki payları tespit edilmiş ve bu payların Güney'dekilerle mukayesesi yapılmıştır. Bu bağlamda, her sektörün kendine özgü göstergeleri de incelenmiştir. İkinci olarak, her sektördeki işletmelerin olası bir kapsamlı çözüm ve AB üyeliğinde, nasıl bir ortamda, hangi kural ve koşullar altında faaliyet göstereceğini tespit etmek için ilgili AB politikaları özetlenmiştir. Üçüncü ve son olarak, sektörlerin içinde buldukları durumla ilgili yaptığımız tespitler, ilgili AB politikaları ve uzman kişilerle yaptığımız görüşmelerin ışığında, olası bir kapsamlı çözüm ve AB üyeliğinde, her sektörle ilgili dikkat edilmesi gereken hususların, önemli konuların (*issues*), neler olduğu/olabileceği sunulmuştur.

Her sektör için, ilgili kamu kurumları, sivil toplum kuruluş ve birliklerinin temsilcilerinin katıldığı odak grup çalışmaları planlanmış ve uygulanmış; buradan elde edilen veriler daha sonra SWOT matris formatına aktarılmış ve buna bağlı olarak 8 ayrı teknik çalışma toplantısı gerçekleştirilmiş; her sektör için mukayeseli avantaj, savunma ve yatırım/işbirliği strateji önerileri oluşturulmuştur. Son olarak, bu öneriler AB Koordinasyon Ofisi'ndeki uzmanlarla da görüşülerek netleştirilmiştir. Proje ekibi bütün bu verileri değerlendirip, çalışmanın nihai raporunu 10 Şubat 2016'da yapılan Konsolidasyon Çalışmayı sonrasında son haline getirmiştir.

AB'YE UYUMLA İLGİLİ GENEL KONULAR

AB üyeliği durumunda kurumsallaşma ve rekabet gücünü artırmak için **önemli olan 6 konuda**; bu konularla ilgili **yapılması gerekenler**; bunların **ne zaman** ve **kim(ler) tarafından** yapılacağı hakkında tespitler sıralanmıştır. Bunların (1) normalde aday bir ülkenin AB'ye üyelik sürecinde yapması gerekenler olduğunu, (2) tamamlanmasının yıllarla ifade edilen uzun bir süreç olduğunu (örneğin Kıbrıs Cumhuriyeti için sekiz-dokuz sene devam ettiğini), ve 3) gerekli olan zamanın sektörden sektöre farklılık gösterdiğini baştan belirtmekte fayda vardır.

Bu 6 konuda, kapsamlı bir çözüm bulmak için müzakereler devam ederken, kurulmuş olan *ad hoc* AB komitesinin gereken detaylı boşluk analizlerini yaptırması gerekmektedir. Bu analizlerin ışığı altında **gerekli teknik ve finansal yardımın** sağlanması için ivedi olarak ilgili AB birim ve yetkilileri ile iletişime geçilmeli ve bunlar mobilize edilip yönlendirilmelidirler. Buna ek olarak **ne kadar zamana ihtiyaç** duyulduğu da iyi bir şekilde tespit edilmelidir. Bunlar yapılırken hem kamu hem de özel sektördekilere danışılmalı ve bunların uyum içinde hareket etmeleri sağlanmalıdır.

AB'ye uyumun sağlanması konusunda ne kadar zamana, teknik ve finansal yardıma ihtiyaç duyulacağını gerçekçi bir şekilde belirlemek için AB üyesi veya üyelik sürecindeki diğer ülkelerin tecrübelerinden de yararlanılmalıdır.

Özel sektördeki işletmeler kapasitelerini artırmak, AB içindeki ortama ayak uydurmak için erişebilecekleri değişik finans ve teknik yardım kaynakları hakkında bilgilendirilmelidirler. Özellikle; a) finans ve teknik yardım kaynaklarının neler olduğu (AB'nin 11 program ve fon detayları raporda sunulmuştur), b) ne tür faaliyetler için bu kaynaklara başvurabilecekleri, c) kimlerin başvurabileceği, d) nasıl ve ne zaman başvuracakları gibi konularda bilgi verilmeli ve e) yakın bir geçmişte başarılı olmuş olan proje öneri örnekleri işletmelere sağlanmalıdır. Bu bilgiler özellikle kapsamlı bir çözümün hemen başında (geçiş döneminde), işletmelerin yumuşak bir geçiş yapabilmeleri ve hızlı bir şekilde AB içerisinde rekabet edebilir duruma gelebilmeleri için önemli olacaktır. Bunu yapmak, işletmelere, her ne kadar KKTC'de şu anda kullandıkları hibeler, teşvikler, sübvansiyonlar ve destekler kalkacaksa da, bunların yerini dolduracak, AB uyumlu, fakat büyük ihtimalle farklı kural ve prensiplere göre dağıtılan kaynakların olduğunu göstermek açısından da önemli olacaktır. Kıbrıslı Türk işletmelerin durumları, büyüklükleri, ihtiyaçları da göz önünde bulundurularak, **her sektör, hatta alt sektör için bir AB fonları rehberi** hazırlanmalıdır. Daha da önemlisi bu fonlara ulaşmalarında ihtiyaç duydukları bilgilendirme ve yönlendirme sağlanmalıdır.

Konular (issues)	Takvim	Sorumlu(lar)
1. AB müktesebatına uyumlu kanun ve tüzüklerin eksikliği	Hemen, Geçiş dönemi	Meclis, Hükümet
2. Bu kanun ve tüzüklerin uygulanmasını sağlayacak ve denetleyecek kamu sektöründeki gerekli <u>daire, tesis, donanım ve personel</u> kapasitesinin <u>yetersizliği</u>	Hemen, Geçiş dönemi	Meclis, Hükümet
3. Bağımsız akreditasyon ajans ve laboratuvarlarının olmaması	Geçiş dönemi	İşletmeler, Odalar
4. İşletmelerin, AB iş sağlığı ve güvenliği, üretim standartları ve gıda ve sağlık nizamnamelerine dair gerekli belgelendirmelere sahip olmaması	Geçiş dönemi	İşletmeler, Odalar
5. Vergi sistem ve oranlarının AB ile uyumlu olmaması	Hemen, Geçiş dönemi	Görüşmeci Meclis, Hükümet
6. Mukayeseli avantajlara göre, sektörel politika/mastır planının uygulamada bulunmaması	Geçiş dönemi	Hükümet, İşletmeler, Odalar, STÖ

Kapsamlı yapısal değişikliklerin bir an önce yapılıp, Kıbrıslı Türklerin ekonomik faaliyetlerinin güçlendirilmesi, kurumsallaştırılması ve rekabet gücünün artırılması için hızlı karar verebilen uygulayabilen yeni bir yürütme biriminin oluşturulması gerekmektedir. AB Koordinasyon Ofisi'nin de

katkı koyacağı bu yeni birim özel sektörde yeniden yapılanma sağlayacak bir koordinasyon kapasitesine sahip olmalıdır. AB nezdindeki özel statüsünden, özellikle Yeşil Hat Ticaretinde oynadığı rolden dolayı AB işlerinde deneyimi olan ve aynı zamanda Kıbrıslı Türk işletmelerin neredeyse tümünü kucaklayan KTTO'nun bu birim ile eşgüdüm halinde çalışması elzemdir.

KKTC'YE ÖZGÜ GENEL KONULAR

Kıbrıslı Türkler elli yıldan fazla bir süredir içinde buldukları politik durumdan dolayı uluslararası hukuk ve ekonominin dışında kaldıklarından, **mülkiyet, işgücü piyasası** ve **finansman** konularında ortaya çıkmış olan ülkeye özel anomalilere sahiptir. Bir an önce üstesinden gelinmesi gereken bu anomaliler şu şekilde özetlenebilir: 1) Üzerinde ekonomik faaliyetlerin yapıldığı 1974 öncesinde Kıbrıslı Rumlara ait olan fakat KKTC yönetimi tarafından eşdeğer veya tahsis şeklinde Kıbrıslı Türklere verilen malların mülkiyet hakları konusundaki belirsizlik; 2) ekonomik izolasyon altında çarpık bir şekilde gelişen işgücü piyasası (kamu ve özel sektör arasındaki farklılaşma yanında ve özel sektörde çalışanların büyük oranda TC kökenli olması) ve zaman içerisinde kuzey ve güney arasında sosyal güvenlik ve sağlık hizmetleri alanında oluşan farklılaşma ve 3) finans kuruluşlarının uluslararası finans merkezlerine doğrudan entegre olamaması.

Kıbrıs sorununun kapsamlı çözümü sonrasında gerçekleşmesini beklediğimiz, piyasa beklenti ve algılamalarının iyileşmesi, pazarlarla erişimin kolaylaşması ve dış talebin büyümesi sonunda ortaya çıkacak olan hızlı ekonomik büyüme, **daha çok** işgücü, sermaye veya toprak gibi üretim faktörü kullanmakla veya aynı miktardaki üretim faktörlerinin **daha etkin** bir şekilde kullanımıyla gerçekleştirilebilecektir. Kaynakların daha etkin kullanımı ise teknolojinin, yönetişimin, hukuk sisteminin iyileştirilmesi, adil bir vergi sisteminin tesis edilmesi, daha etkin teşvikler verilmesi ve **gelecekle ilgili belirsizlik** ve riskin azaltılmasıyla gerçekleştirilebilir. AB müktesebatına uyumlu hale gelecek olan ve uluslararası hukuk ve finans sistemiyle bütünleşmiş olacak olan Kıbrıs Türk Kurucu Devleti'nde, en azından kâğıt üzerinde, hukuk sistemi ve yönetişimin iyileştirileceğini varsayabiliriz.

MÜLKİYET: Mülkiyetle ilgili belirsizliğin mümkün olan en kısa sürede ortadan kaldırılması mülkiyet konusunda bulunulacak çözüm şeklinin kısa bir sürede uygulanmaya konulmasıyla gerçekleşecektir. Bunların olması durumunda yatırımlar ivme kazanacak, var olan kaynakların daha etkin kullanılması gerçekleşebilecek ve beklenen ve özlenen hızlı ekonomik büyüme sağlanacaktır. Aynı şekilde, çözümün kısa sürede uygulanmaya konulmaması durumunda şu anda Rumlara ait ve geleceği konusunda belirsizlik olan mülkler üzerinde faaliyetlerini sürdüren turizm, yükseköğretim ve özellikle de inşaat sektöründeki işletmelerin paralize olması da söz konusu olabilecektir.

Kuşkusuz, mülkiyet konusu, her iki toplumun çözüme destek vermesi, federal devletin sağlıklı kuruluşu, Kuzey Kıbrıs'ın geçiş döneminde AB üyeliğine uyumu ve federasyonun devamı bakımından oldukça hayattır ve kapsamlı şekilde ele alınmalıdır. Bu yüzden olası bir federal anlaşmada mülkiyetin ekonomik boyutuna ek olarak, insan hakları, hukuk, adalet, vatandaşların vergi bilinci, finans, toplumsal ve iki bölgelilik gibi boyutları da vardır. Mülkiyet bütün boyutları dikkate alınarak değerlendirilmeli ve net bir çözüm modeli ortaya konulmalıdır.

Yatırımlarda mülkiyetle ilgili belirsizliğin kaldırılması konusunda Almanya'nın yeniden birleşmesi deneyiminden çıkarılacak dersler mevcuttur. Almanya'nın mülkiyet konusundaki yaklaşımı öncelikle "devlet parasıyla mülkiyet problemlerini çözmenin mümkün olmayacağı, yani özel fon ve sermayeye

ihtiyaç olduğu” fikri üzerine kurulmuştı. Bu fikre ek olarak, yatırımcıların, özellikle mülkiyetle ilgili olarak belirsizliğin olmadığı bir durumda ülkeye geleceği tespiti yapılmış, öncelik özel yatırımlar olarak belirlenmiş ve bir sene içerisinde bütün mülkiyet konuları temize çıkarılmıştı. Bu da mevcut durumda yatırım için kullanılan ve yeni yatırım yapmak için kullanılacak mülklerin sorunsuz tapusunun hemen verilebilmesine imkân tanımıştı.

İŞGÜCÜ PİYASASI: Olası kapsamlı bir çözüm sonunda kurulması beklenen Federal Kıbrıs Cumhuriyeti’nde, Kıbrıslı Türk işletmeler için işgücü piyasasıyla ilgili iki konu son derece önem arz etmektedir: 1) İşgücü piyasasında TC’den gelenlerin payı ve niteliği; 2) işgücü piyasası ve insan kaynakları için çok önemli olan sosyal güvenlik ve sağlık hizmetlerinin sunumu.

Kuzey ekonomisi, gerek izolasyonlardan, gerekse yakın coğrafya, ortak dil-din-kültür etkisinden dolayı işgücü piyasası açısından Türkiye ekonomisi ile oldukça yüksek bir entegrasyon içindedir. İşgücü piyasası için de durum farklı değildir: Başta turizm, inşaat, imalat, tarım gibi emek yoğun sektörler olmak üzere birçok sektör işgücü ihtiyacını Türkiye piyasasından karşılamaktadır. Örneğin, ekonomi içindeki payı giderek artan yükseköğrenim sektöründeki öğretim görevlilerinin üçte iki kadarı TC vatandaşlarıdır. 1974 sonrasında, Kuzey Kıbrıs ve Türkiye işgücü piyasaları arasındaki Türkiye aleyhine olan ücret farklılıkları işgücü piyasasında kendi dinamiklerini yaratmış ve zaman içinde şu andaki kompozisyon olan özel sektörde çok sayıda TC vatandaşı olması durumu ortaya çıkmıştır.

Kapsamlı çözüm sonrasında, Kıbrıs Türk Kurucu Devleti’nde AB müktesebatına uygun vize kurallarının anında uygulanması durumunda işgücü piyasasında oldukça sert tahribatlar ve maliyetler ortaya çıkacaktır. Bu yüzden özellikle başlarda (geçiş döneminde), Türkiye’den gelen mevcut ve ihtiyaç duyulacak yeni işgücüne uygulanacak olan AB serbest dolaşım kriterlerinin sektörleri olumsuz etkilemeyecek şekilde, hazırlanmış “otomatik-hızlı-esnek prosedürlerle” uygulanması gerekmektedir. İşgücü piyasasının sağlıklı bir şekilde çalışması, özellikle yurtiçi insan kaynaklarının, en etkin bir şekilde çalışacakları sektörlerle yönlendirilmesi için, geçiş döneminde, o durumun ve yeni ekonominin ihtiyacı olan işgücünün oluşturulması amacıyla gerekli teşvik sistemi ve düzenlemelerin yapılması da gerekecektir.

Yukardakiler yapılırken dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ise Kıbrıs Türk Kurucu Devleti’ndeki insan kaynaklarının gelişimi ve yönetimi açısından çok hayati olacak olan sosyal güvenlik ve sağlık sistemleridir. Çünkü kişilerin verimliliği ne kadar iyi eğitilmiş, sağlıklı ve ne kadar huzurlu ve mutlu olduklarıyla birebir bağlantılıdır. Bunun yanında, ortalama gelirdeki artış kişilerin verimliliğiyle doğru orantılıdır. Dolayısıyla **iki kurucu devletin sağlık ve sosyal güvenlik sistemlerini birleştirilmese bile, benzerleştirilmesi** ortalama gelirin de yaklaşmasına katkıda bulunacaktır. Çözüm sonrasında, yurtdışında yaşayan beşeri sermayesi yüksek Kıbrıslı Türklerin adaya kesin dönüş yapması da Türk kurucu devletindeki ortalama gelirin artmasına katkı sağlayabilecektir. Bu grubun adaya kesin dönüş kararı vermelerinde sağlık ve sosyal güvenlik sisteminin iyi olup olmadığı önemli bir rol oynayacaktır.

Kuzey Kıbrıs, yıllar içinde hem sosyal güvenlik sisteminde hem de sağlık hizmetlerinde stok ve akım nitelikli yapısal sorunlar biriktirmiştir. Bahsettiğimiz konularla ilgili, Kuzey Kıbrıs, gerek sosyal güvenlik gerekse sağlık sistemleri açısından Güney Kıbrıs’a göre dezavantajlı durumdadır. Başlangıçtaki bu dezavantajlı durum, federal çözümde geçiş döneminde Kuzey ekonomisi işgücü piyasasında ve rekabet edebilirlikte sıkıntılar, sapmalar ve anomaliler yaratabilecektir. Dolayısıyla, hem sosyal güvenlik

sisteminde hem de sağlık sisteminde Güney-Kuzey arasında geçiş döneminden itibaren önemli oranda yakınsama sağlanmalıdır.

FİNANSAL SİSTEM: Kapsamlı çözümlerle birlikte ortaya çıkacak Kıbrıs Türk Kurucu Devleti içinde faaliyet göstermeye başlayacak Kıbrıslı Türklere ait finans kuruluşlarının uluslararası finans piyasalarına entegre olup bundan azami faydayı sağlayabilmesi için, mümkün olan en kısa sürede iyi işleyen, ekonomiye uzun vadeli, uygun maliyetli uluslararası finansman ve finansal enstrümanlar sunabilen bir yapıya kavuşması gerekecektir. Bunu yaparken tabii ki mudileri koruyacak düzenlemeler de yapılmalıdır.

Uluslararası bankacılık-finans sisteminin dışında kalmasından dolayı bankacılık-finans sektörümüzün diğer AB ülkelerindeki kuruluşlarla karşılaştırıldığında, birçok açıdan—sermaye, mali, idari, teknik, ödemeler sistemi, yetersiz finansal enstrümanlar ve benzeri- eksikleri vardır.

Bu eksikliklerden dolayı, kapsamlı çözümün hemen sonrasında, AB bankacılık kurallarına uyum sağlanana kadar, özel sektörün finansmana erişimi açısından sıkıntılar ortaya çıkabilecektir. Yani AB finansal sistem prosedürleri (örneğin kredi kullandırmadaki), kapsamlı çözümün başından itibaren, derhal yürürlüğe girmesi halinde mevcut sistemle uyumlu olmayacağından sıkıntılarla karşılaşılabilir.

Bu eksiklikler, özel sektördeki işletmelerin ve yatırımcıların finansmana erişimi açısından sıkıntılar ortaya çıkarabilmesine ek olarak, Kıbrıslı Türk finans kuruluşlarının hem Kıbrıs'ın içinden hem de AB'den gelecek rekabet karşısında zorluk yaşamaları sonucunu da ortaya çıkarabilecektir.

SEKTÖRLERE ÖZGÜ KONULAR VE YAPILMASI GEREKENLER

Hazırlanan ön rapordaki bulgulardan, odak grup çalışmasında yapılan önerilerden, SWOT Matris çalışmasında yapılan pekiştirmeler ve AB Koordinasyon'dan alınan bilgilerin ışığında, sektörle ilgili ortaya çıkan **konular** ve **aksiyon önerileri**, önerilen **aksiyonların ne zaman**—hemen, geçiş döneminde, geçiş döneminden sonra, **kim(ler) tarafından**—**Görüşmeci, Meclis, Hükümet, İşletmeler, Odalar**—yapılması gerektiği raporda detaylı bir şekilde, Tarım, 15 konu – 49 öneri; sanayi, 18 konu – 64 öneri; inşaat, 16 konu – 43 öneri; ticaret, 13 konu – 30 öneri; turizm, 16 konu – 52 öneri; yükseköğretim, 15 konu – 29 öneri; ulaştırma, 11 konu – öneri; ve haberleşme, 8 konu – 27 öneri sunulmuştur. Aşağıdakiler, sadece bir fikir vermesi için her sektörden iki örnektir:

Tarım: 1) Hibe, destek ve sübvansiyonların değişerek AB uyumlu olacak olması ve bunun için gerekli adaptasyon; 2) AB uyumlu kanun ve standartlar için kamunun kapasitesinin artırılması ve sektördeki yönlendirilip desteklenmesi

Sanayi: 1) AB kuralları ve ekonomik alanı dâhilinde ticaret kayması ve standartlar dikkate alınarak kapasite artırımını ile piyasa adaptasyonu; 2) TC işgücü vize ayrıcalığı ve mesleki eğitimin geliştirilmesi

İnşaat: 1) Bina ve meslek standartlarına uyum için AB uyumlu mevzuatın uygulanması ve sektördeki destek sağlanması; 2) geçiş döneminde ihale ve projelere katılım sağlanabilmesi için geçici ayrıcalıklar

Ticaret: 1) Rekabet ve ticaret kayması konuları için distribütörlük ve kapasite artırımını için çalışmalar yapılması; 2) AB uyumlu mevzuat uygulamaları ve gerekli standartlar için sektörel hazırlıkların yapılması

Turizm: 1) İşgücü ve turist olan TC vatandaşları için vize ayrıcalığı ve yerel mesleki eğitimler verilmesi; 2) Teşvik sistemi ve desteklerin AB uyumlu olarak mastırına göre stratejik olarak düzenlenmesi

Yükseköğretim: 1) AB uyumlu mevzuat, akreditasyon ve kredi sistemi için düzenlemeler yapılması;

2) Erasmus+, Horizon 2020, vb. programlar aracılığıyla araştırma ve yatırım faaliyetlerinin artırılması
Ulaştırma: 1) SES, Erika 1, 2 ve karayolu standartları için gerekli uyum çalışmalarının başlatılması; 2) Limanların ve taşımacılığın altyapı ve kapasite arterimi için stratejik olarak AB uyumlu projelerin gerçekleştirilmesi
Haberleşme: 1) AB uyumlu mevzuat ve standartların adaptasyonu ile sektördeki güncel uygulamalara uyum sağlamak için gerekenlerin yapılması; 2) Digital Euro, Europe 2020 vb. program stratejilerine uygun finansal ve teknik destekler sağlanması ve projeler oluşturulması

SONUÇ VE ÖNERİLER

Öncelikle, raporda detaylı bir şekilde açıklamaya çalıştığımız gibi, Kıbrıslı Türk işletmeler kapsamlı çözüm sonrasında **AB'ye uyumu, AB'ye girdikten sonra ve kısa bir sürede tamamlamak zorunda kalacaktır**. Bu, AB'nin genişleme sürecinde daha önce benzeri görülmemiş ve büyük bir iştir. Dahası, gerekli önlemler alınmadığı ve geçiş dönemi iyi tasarlanmadığı takdirde, bu zor işi, hazırlıksız yakalanacakları, ciddi bir rekabet ortamında yapmaları gerekecektir ki bu da zaten zor olan işin başarılmasını belki de imkânsız hale getirebilir.

İkinci olarak, çalışmadaki bulgular 1) Kıbrıslı Türk işletmelerin şu anda kurumsal kapasitelerinin düşük olduğunu ve 2) AB'ye uyum için gerekli olan üst düzey konular bir yana, yönetim, bilanço hazırlama ve finansmana ulaşma gibi çok daha temel konularda sıkıntıları olduğunu, kısacası kendine özgü ve zor bir ortamda faaliyet gösterme durumunda olduklarını göstermektedir.

Kıbrıslı Türklerin ekonomik faaliyetlerinin güçlendirilebilmesi, kurumsallaştırılması ve rekabet gücünün artırılarak AB içinde rekabet edebilir seviyelere yükseltilmesi için neler yapılmalıdır?

Bu konuda sekiz öneri oluşturulmuştur.

Birinci önerimiz, detaylı boşluk analizleri ile gerekli teknik ve finansal yardımın miktarının ve hedefe ulaşmak için ihtiyaç duyulan finansman ve zamanın hemen tespit edilmesidir. Bunun için de; 1) Kıbrıs Cumhuriyeti, AB'ye üyelik sürecinde kamuda ve değişik sektörlerde neler yapmış, ne kadar zamanda bunları yapmış, bunları yaparken AB'den ne tür teknik yardım ve ne kadar finansal destek almış belirlenmelidir. 2) Özel sektördeki işletmeler kapasitelerini artırmak ve AB içindeki ortama ayak uydurmak için erişebilecekleri değişik finans ve teknik yardım kaynakları hakkında bilgilendirilmelidirler. Özellikle, a) finans ve teknik yardım kaynaklarının neler olduğu, b) ne tür faaliyetler için bu kaynaklara başvurabilecekleri, c) kimlerin başvurabileceği, d) nasıl ve ne zaman başvuracakları gibi konularda bilgi verilmeli ve e) yakın bir geçmişte başarılı olmuş olan proje öneri örnekleri işletmelere sağlanmalıdır. 3) Yapılması beklenen uluslararası bağış konferansında (*donor conference*), AB'de erişilebilecek kaynaklara ilaveten madde 2'de belirtilen amaca hizmet edecek özel bir kaynak yaratılmaya çalışılmalıdır.

İkinci önerimiz, kamu ve özel sektörü topyekûn AB üyeliğine hazırlamak üzere etkili ve yetkili etkin bir bürokratin idaresinde oluşturulacak yeni bir birimin oluşturulmasıdır. Bu birim, 1) yürütmede kamusal yönetim ve idari kapasitenin oluşturulması ve 2) özel sektörün AB içerisinde rekabete hazırlanması konularıyla tam zamanlı ilgilenecektir.

Üçüncü önerimiz, mukayeseli avantaja göre, AB'ye uyumlu sektörel politika, strateji, master plan, aksiyon planı vb. hazırlanmasıdır. Bunun yapılması üç nedenden dolayı önemli ve gereklidir: 1) AB içindeki belli program ve fonlardan yararlanabilmek için bunların hazır olması şarttır; 2) Ülke kaynaklarının daha iyi dağıtılıp kullanılabilmesi için de bunlar elzemdir; 3) İşleri kolaylaştırıcı devletin (*facilitating state*) bu görevini yerine getirirken, gerekli teşvikleri verip altyapı yatırımlarını yaparken bu tür rehberlere ihtiyaç duyacaktır.

Dördüncü önerimiz, işgücü piyasasıyla ilgilidir: 1) İşgücü sunumunda ani değişimler meydana gelmesi ve bunun sonucunda ekonomik faaliyetlerin olumsuz etkilenmemesi için, başlarda TC vatandaşı olup Kıbrıs'ta çalışanların, bunu yapmaya devam edebilmelerine olanak sağlayacak gerekli vize ayrıcalıkları alınmalıdır. 2) Vize ayrıcalıklarının sonlanmasından önce hazır olunacak şekilde: 2a) AB vize kuralları çerçevesinde ihtiyaç duyulan işgücünün edinilmesinin yolları aranmalıdır. Aynı zamanda, 2b) Kıbrıslı Türklerin, özellikle kalifiye eleman açığı olan alanlarda çalışmak için gerekli eğitim ve bilgiyi edinmelerini sağlayacak teşvikler ve olanaklar sağlanmalıdır. 3) İşgücü piyasasının sağlıklı ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşması için de sosyal güvenlik ve sağlık hizmetlerinin AB ile uyumlu, mümkünse Kıbrıs Rum Kurucu Devleti'ndekilerle bire bir örtüşür hale getirilmelidir.

Beşinci önerimiz, mülkiyetle ilgili belirsizliğin mümkün olan en kısa sürede ortadan kaldırılmasıdır. Mülkiyet konusunda varılacak çözüm şekli çok kısa bir sürede uygulamaya konulmalı, ekonomik hayatın sekteye uğraması, yatırımların yavaşlaması engellenmelidir. Özellikle, yatırımlarda mülkiyetle ilgili belirsizliğin kaldırılması konusunda Almanya'nın yeniden birleşmesi deneyimi dikkatli incelenerek gerekli dersler çıkarılmalıdır.

Altıncı önerimiz, finansal kuruluşlar, AB'nin koyduğu bankacılık kurallarına göre faaliyet gösterecek hale gelirken, işletmelerin de kredi başvurusu yapma konusunda eksiklerinin tamamlanması ve gerekli bilgi ile donanmalarının sağlanmasıdır.

Yedinci önerimiz, rekabetçi bir ortamda, tüketicilerin alternatiflerinin çok olacağı ve bu ortamda müşteri memnuniyetinin ve tüketici odaklı çalışmanın önem kazanacağı işletmelere anlatılmalı ve bu konuda gerekli bilgi ve görgüyü kazanmaları için gerekli destek verilmelidir.

Sekizinci ve son olarak, ekonomi içinde yüksek payı olan turizm ve yükseköğretim sektörlerindeki faaliyetlerin sekteye uğramaması için öğrenciler ve turistlere yönelik olarak Türkiye'den gelecek olan ziyaretçilere girişlerde kolay vize sağlayarak gelişlerinin devamı sağlanmalıdır.